

IVANA MATAS IVANKOVIĆ

Bogatstvo riječi kao temelj za znanstveno istraživanje¹

U iskazivanju misli skloni smo riječi i izraze zamjenivati drugima kako bismo izbjegli monotoniju i bili što zanimljiviji onima kojima se obraćamo. Sinonimi su sredstvo obogaćivanja naše komunikacije, ali katkad su i sredstvo za igru kojim vježbamo svoju jezičnu kreativnost. Koliko su sinonimi potrebni govornicima u svakodnevnoj komunikaciji, toliko su zanimljivi i za znanstvena istraživanja. Tema je to koja je u našem jezikoslovlju premalo istražena te postoji neprestana potreba za obogaćivanjem i preispitivanjem spoznaja o toj semantičkoj kategoriji, što potvrđuje i knjiga *Leksička i kontekstna sinonimija u hrvatskome jeziku* Bernardine Petrović, koju je objavila Hrvatska sveučilišna naklada 2024. godine. Riječ je o drugome izdanju monografije *Sinonimija i sinonimičnost u hrvatskome jeziku*, a podatak da je nastala dva desetljeća nakon objavljivanja prvoga izdanja dokazuje da je riječ o temi koja je uvijek aktualna i za kojom postoji velika potreba u znanstvenim okvirima, ali koja je dovoljno zanimljiva širokomu krugu čitatelja da se izdavač odlučio na ponovno izdanje.

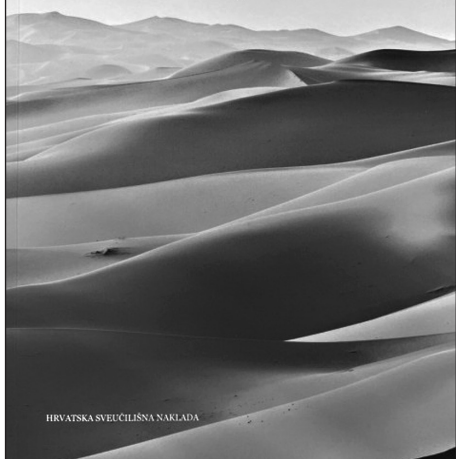
HJ: Sinonimija je jedno od glavnih područja Vašega znanstvenog rada. Na toj ste temi i doktorirali, a 2004. godine objavili ste monografiju *Sinonimija i sinonimičnost u hrvatskome jeziku*. Koliko se ova knjiga sadržajno i koncepcijski razlikuje od toga izdanja?

BP: Dva su desetljeća sasvim pristojno vrijeme ne samo za propitivanje recentnih promišljanja i za mirenje s vlastitim istraživačkim zabludama nego i pogodan trenutak za najavu putokaza daljnjih istraživanja. Razmišljajući o svim tim mijenama, nastala je ova monografija, koja zapravo donosi tek manji dio novih sadržaja, a u većini je svojega obujma ostala vjernom inačici iz 2004. Izazovnim se pritom pokazao naslov nove monografije – zadržati stari, modificirati ga ili pronaći novi. Kako se ova monografija s jedne strane može smatrati drugim izdanjem monografije iz 2004., a s druge strane neznatno dopunjenom i ipak (makar tek djelomice) izmijenjenom inačicom tê monografije, mudrim se rješenjem učinilo monografiji dodijeliti novi, prilično neinventivan i zapravo općenit i prilično nemaštovit naslov – *Leksička i kontekstna sinonimija u hrvatskome jeziku*.

¹ Ovaj je članak izrađen na istraživačkome projektu *Hrvatski prijedlozi u upotrebi – semantička i sintaktička analiza (HRPA)* (IP-2022-10-6867), koji financira Hrvatska zaklada za znanost i Europska unija – NextGenerationEU, a u okviru kojega za iznesene stavove i mišljenja odgovorni su samo autori te ti stavovi ne odražavaju nužno službena stajališta Europske unije ili Europske komisije. Ni Europska unija ni Europska komisija ne mogu se smatrati odgovornima za njih.

Bernardina Petrović

Leksička i kontekstna sinonimija u hrvatskome jeziku

HJ: Već ste u naslovu sinonimiju podijelili na leksičku i kontekstnu. Koja je razlika između njih? U knjizi razlikujete i sinonimne i sinonimične odnose. Možete li nam i njih detaljnije opisati?

BP: Leksički sinonimi imaju dvije važne funkcije, s jedne strane to je konkretizacija (što omogućuje potpunije otkrivanje objekta, subjekta ili fenomena), a s druge strane zamjena (što omogućuje izbjegavanje tautologije ili objašnjavanje nekoga specifičnog koncepta, ali samo ako takva zamjena ne narušava semantički i stilski integritet govora/teksta). Tako se sinonimi koriste u skladu s namjerama autora: priopćavanje informacija, njihova konkretizacija te objašnjenje pojava i pojmova. Sinonimija kao univerzalno obilježje leksička je pojavnost utemeljena na asocijativnome povezivanju različitih leksema, dok je sinonimičnost obilježje na razini teksta u kojemu je u prvome planu njezin odnos s koreferencijom i osobito važni

aspekti toga odnosa, ponajprije endoforične i egzoforične veze među sinonimičnim jedinicama, potom neodređeni, opći i određeni način uporabe i konačno veza pojedinih vrsta riječi i sinonimičnosti. Sinonimičnost otvara granice prema kontekstu, pa razmatranja o unutarnjoj (*proksinomija*) i vanjskoj (*plezionimija*) kontekstnoj sinonimiji mogu biti daljnji korak u proučavanju sinonimije koji bi možda odgovorio na brojna otvorena pitanja. Kontekstni se sinonimi shvaćaju kao ishod govorne kreativnosti i kao povremene jedinice čiju značenjsku bliskost subjektivno percipira izvorni govornik kao blizinu značenja riječi koja nisu opisana u jezičnim priručnicima, osobito leksikografskim. Proučavanje kontekstne sinonimije kao nominalnih varijanata nadilazi kompetenciju jezičnoga znanja. Rezultati generalizacije teorijskih i empirijskih istraživačkih materijala otkrivaju važne temelje nominalne varijante u ontološkom aspektu različitih područja i omogućuju razmatranje jezične varijante s nekoliko motrišta – lingvističkoga, filozofskoga, psihološkoga, epistemološkoga, sociološkoga. Iskustvo proučavanja značajki funkcioniranja kontekstnih sinonima otkriva složenu bit kontekstne sinonimije kao jezičnoga, psihološkoga, pragmatičkoga, filozofskoga i kognitivnoga fenomena.

HJ: U prvome dijelu knjige sinonimija se promatra u suodnosu s različitim znanstvenim disciplinama (filozofijom, logikom, retorikom, stilistikom i leksikografijom). Što tako višestran pristup zapravo govori o sinonimiji?

BP: Promišljanja sofista Prodića u Platonovu dijalogu *Protagoras*, koji značenje riječi pokušava protumačiti međusobnom sličnošću određenih riječi, drže se prvim važnijim

razmatranjima o sinonimnome odnosu među riječima. Širok pristup sinonimiji u kontekstu različitih smjerova omogućuje nam da sustavno karakteriziramo fenomen koji se proučava u jedinstvu njegove međuovisnosti s drugim fenomenima otkrivajući njegovu višestruku bit. Na temelju ideje o polifonome razumijevanju objekata izvanjezične zbilje, koja opravdava mogućnost različitih perspektiva za njihovu karakterizaciju, razlikovna se obilježja sinonima mogu razmatrati kao projekcije različitih gledišta na taj objekt. Specifičnost tvorbe i uporabe kontekstnih sinonima, koji imaju veliki komunikacijski i pragmatički potencijal, zahtijeva cjelovito razmatranje u skladu s integracijskim pristupom i sa stajališta različitih područja znanosti kao što su filozofija, psihologija, teorija komunikacije, epistemologija i pragmatika. Takav pristup govori o sinonimiji kao o jezičnoj univerzaliji koja u različitim znanstvenim pristupima dobiva nova teorijska polazišta.

HJ: Sinonimizacija je osnovni postupak u oblikovanju raznovrsnosti izražavanja te postizanju rječničke raznolikosti. Radite na fakultetu i u svakodnevnome ste dodiru s mladima, što biste rekli – mijenja li se s vremenom ili s generacijama rječnički inventar – osiromašuje li se rječnička raznolikost ili se bogati? Osjeća li se možda i tu utjecaj engleskoga jezika?

BP: Vremenske su i generacijske mijene rječničkoga inventara nužne za razvijanje leksičkoga potencijala, što se bilježi u jezičnim registrima. Mlade generacije unose promjene u skladu s vremenom u kojemu žive, a to se prvo odražava i najviše primjećuje u njihovu jeziku. Mladi su ljudi jezično kreativni i tu bi kreativnost trebali moći mudro iskoristiti zanemarujući ometače iz neposredne okoline. Engleski kao globalni jezik uistinu ima ogroman utjecaj na vokabular mladih (i ne samo njih), što je i razumljivo jer su u neprekidnome stvarnom ili virtualnom dodiru s engleskim jezikom. Posljedice su tih doticaja otežano prenošenje verbalne ekspresije u tekst, nepoštivanje semantičkih, sintaktičkih i pragmatičkih značajka hrvatskoga jezika, osiromašenje vokabulara s katkad teško razumljivim miješanjem engleskoga i hrvatskoga jezika. Zamjećuje se također nepoznavanje ili slabo poznavanje značenjskih razlika među riječima i pogrešan odabir pojedinih riječi u kontekstu.

HJ: Mnogo je rasprava o tome ima li apsolutne sinonimije s obzirom na kontekst u kojemu se odvija komunikacija te s obzirom na sve druge jezične slojeve koji utječu na upotrebu jezičnih jedinica (kontekst, govornikovo iskustvo i sl.), pa tako i sinonima u praksi. Ima li odgovora na to pitanje?

BP: Odgovor je zapravo jednostavan: čovjek koji poznaje svoj jezik ne poznaje sinonima. Apsolutna je podudarnost značenja sinonima moguća, ali je rijetka. Postojanje apsolutne sinonimije najčešće se pokušava dokazati pretpostavkom da se zamjenom jednoga sinonima drugim može postići identičnost značenja, što se ne podudara s uporabom. Izvorni govornik subjektivno procjenjuje značenjsku bliskost u kontekstu i intuitivno odabire elemente koji mu se čine prikladnima, stoga raznolikost leksičkih aktualizacija služi kao pokazatelj semantičkoga bogatstva konceptualiziranih jedinica, što ukazuje

na problem identifikacije govornikove namjere. Čini se da sinonimija ima ne samo intertekstni nego i interkulturni karakter, osobito kad se značenje odnosi na kolektivnu sliku svijeta i odražava kulturni identitet jezične zajednice. Stoga se može pretpostaviti da odabir kontekstnih sinonima često odražava „višejezičnu”, a time i „višekulturnu” pripadnost izvornih govornika.

HJ: Nekoliko ste puta napomenuli u knjizi da u hrvatskome jezikoslovlju istraživanja o sinonimiji i drugim semantičkim odnosima zaostaju u odnosu na druge jezike. Ova je knjiga svakako popunjavanje tog nedostatka, što potvrđuje i potreba da se nakon 20 godina objavi kao dopunjeno izdanje monografije iz 2004. Kako zamišljate budućnost istraživanja sinonimije – jesu li nam potrebija teorijska istraživanja ili novi sinonimni rječnik/rječnici (u knjižnome ili mrežnome obliku)? Koliko u svemu mogu pomoći nove tehnologije i korpusi?

BP: Teorijska su istraživanja potrebna jer bez dobrog opisa nema praktičnih rezultata. Za leksikografski su opis sinonimije važni ponajprije leksičko-semantički, pragmlingvistički i funkcionalni pristupi kao polazišta za kumulativne i razlikovne rječnike sinonima. U nedostatku takvih rječnika suvremeni govornici hrvatskoga jezika posežu za mrežnim alatima, među njima je najzapaženiji *kontekst.io*. Ne treba zaboraviti da hrvatski jezik ima vrlo vrijedan i opsežan tiskani kumulativni rječnik sinonima Ljiljane Šarić i Wiebke Wittschen objavljen 2008. Nedostaje svakako razlikovni rječnik sinonima u kojemu bi se objasnile značenjske razlike u uporabi pojedinih riječi koje govornici najčešće drže sinonimima. Jedan je od prvih ozbiljnih poticaja za izradu takva rječnika 1867. ponudio Vinko Pacel svojim priložima o izonimima i sinonimima u petom broju časopisa *Dragoljub*, no do danas nije bilo ozbiljnih pokušaja sastavljanja hrvatskoga razlikovnog sinonimnika. Sinonimni rječnici različitih tipova i namjena nisu izum našega doba ni naših suvremenika. I danas zadivljuje rezultat višegodišnjih napora predanih leksikografa 16., 17. i 18. stoljeća koji su bez računala i interneta sastavili odlične, pouzdane i do danas uporabljive rječnike sinonima. Sastavljanje je sinonimnika nezamislivo bez novih tehnologija i korpusa, pa njihove prednosti svakako treba iskoristiti.